

ПРОБЛЕМИ НА ПРЕХОДА
КЪМ УСТОЙЧИВО ЕКОЛОГО-
ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ
В СТРАНИТЕ ОТ ИЗТОЧНА ЕВРОПА

Марин Русев

Решаването на екологичните проблеми в страните от Източна Европа е възможно само чрез провеждането на последователна политика, основаваща се на концепцията за устойчиво еколого-икономическо развитие. В статията се формулират принципите, целите, задачите и инструментите на устойчивото развитие. Разгледани са природните условия, социално-икономическите фактори и научно-техническите предпоставки, оказващи задържащо или стимулиращо въздействие върху прехода към еколого-икономическа устойчивост в страните от региона.

Екологичните проблеми в Източна Европа достигат пределна острота, което предизвиква търсенето на качествено нови пътища за по-нататъшното социално-икономическо развитие в страните от региона. Във връзка с това провеждането на научен анализ на причините, породили екологичната криза, и набелязването на възможните начини за нейното преодоляване придобиват особена актуалност.

Първите мерки, насочени към подобряване състоянието на околната среда в региона, се появяват едва в средата на 70-те години и носят главно административен характер. Доколкото впоследствие става ясно, че повечето промишлени предприятия не могат да се подчиняват на тези изисквания, много от тях получават т. нар. „изключително право“ да нарушават издадените закони. Това е начин за отлагане решаването на екологичните проблеми, които междуременно продължават да се задълбочават. Социално-икономическите и политическите промени в средата на 80-те години в Полша, Унгария и СССР изменят отношението към този важен проблем и поставят въпроса за смяната на ценностните ориентири в развитието на обществото. В края на десетилетието към този процес се присъединяват народите на Чехия, Словакия, България, Румъния, Албания и някои от републиките на бивша Югославия.

Реализирането на екологичните мерки се натъква на редица препятствия от технологичен, икономически, политически и бюрократичен характер. Отрасловото управление на защитата на природната среда не може да спре негативните тенденции. Делът на екологичните разходи в края на

80-те години съставлява 1—2% от националния доход в страните от региона. По някои оценки за подобряване състоянието на природната среда този дял трябва да бъде не по-нисък от 5% (У ш к а л о в, 1989). Въпреки декларираните нови държавни концепции инерцията на екстензивното развитие продължава да принася в жертва чистотата на природните комплекси, а отраслите с висока енерго- и материалоемкост все още формират значителна част от националния доход.

В опростен вид негативното влияние на икономиката върху екологичните системи е функция на три основни фактора: брой на населението, жизнен стандарт и степен на техногенно въздействие в процеса на производство на стоки и услуги. Основоположникът на глобалното моделиране D. M e a d o w s (1992) формулира тази зависимост в следния математически вид:

$$I = P \cdot A \cdot T,$$

където I е антропогенният натиск върху природата;

P — броят на населението;

A — консумацията на обществен продукт на човек от населението;

T — техногенната вреда, нанесена на природата в процеса на производство и консумация на единица обществен продукт.

Според Медоуз до съществено подобряване на екологичната ситуация може да доведе само последователна политика, основаваща се на принципите на устойчивото еколого-икономическо развитие. В глобален план той смята, че за прехода към еколого-икономическа устойчивост като начало е нужно да се ограничи нарастването на населението на Юга и относителната степен на консумация в Запада, и да се повиши технологичното ниво на производство в Изтока. Във връзка с това е нужно да се добави, че новите реалности в света изискват и ново отношение към проблемите на трансграничното замърсяване както в регионален, така и в глобален мащаб. Според автора на тази статия разработката на обща екологична концепция и политика за страните от Източна Европа, както и определянето на главните принципи на устойчивото развитие са основни приоритети в бъдещата им социално-икономическа политика.

Както показва опитът от последните десетилетия, решаването на екологичните проблеми е невъзможно само чрез ликвидация на негативните последици от човешката дейност. Очевидно е, че само създаването на цялостна, комплексна система за управление на природната среда, основана на принципите на устойчивото развитие, може да доведе до решаване на екологичните проблеми в локален, регионален и глобален мащаб. Нужно е да се подчертае, че не става въпрос за отказ от икономически и социален прогрес на човечеството, а за това да се насочи този прогрес по екологично целесъобразен път. Що се отнася до страните от Източна Европа, то става въпрос за създаване на ефективна екологична политика в преходния период към новите социално-икономически и политически условия.

ПРИНЦИПИ, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ИНСТРУМЕНТИ НА УСТОЙЧИВОТО ЕКОЛОГО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Практическото осъществяване на концепцията за устойчиво развитие (т. е. такова развитие, при което мащабите на експлоатация на природните ресурси, капиталовложенията, научно-техническите ориентири и законодателните изменения се съгласуват не само с днешните, но и бъдещи нужди на обществото) се изразява в съобразяване на обществените и държавните интереси с възможностите на природната среда. Може да се обобщи, че

основен принцип на устойчивото развитие е наличието на взаимна връзка между темповете и мащабите в развитието на производството на стоки и услуги, от една страна, и темповете и мащабите на решаване на екологичните проблеми, от друга.

Устойчивото развитие не е неподвижно състояние на хармония, а процес на непрекъснати изменения. Определяйки подходите към бъдещото развитие, се налага да отговорим на въпроса: възможно ли е да се съчетае съвременния жизнен стандарт в промишлено развитите страни с концепцията за глобална устойчивост, или с други думи, колко дълго може да се съхрани ситуация, при която развитието на световната икономика се стимулира от потребителското търсене? Постановката на този въпрос е особено уместна в светлината на съществуващите в наше време екологични ограничения. Приемайки концепцията за устойчивост, е необходимо да се изясни в каква степен жизненият стандарт в дадено общество може да се приеме като устойчив, а различията между бедните и богатите страни — като приемливи.

Основната цел на устойчивото развитие се състои във възобновяване на динамичния баланс между обществото и околната среда. Отчитайки спецификата и мащабността на екологичните проблеми, както и различните възможности за тяхното решаване в отделните страни, основната цел може да се редуцира в зависимост от направлението и етапите на прехода. Така например като краткосрочни цели могат да бъдат определени мерките, насочени към решаването на проблеми, създаващи непосредствена опасност за здравето и живота на населението. Средносрочните цели са насочени към преустановяване на отрицателните тенденции в природната среда и уеднаквяване на екологичните норми в съответствие с европейските и световните стандарти. Целите, насочени в по-далечна перспектива, се свеждат до достигането на такова състояние на средата, което да осигури безопасни условия за обществото и устойчивост при функционирането на екосистемите. Средно- и дългосрочните цели се отличават със своята мобилност и възможност за корекция и актуализация, докато разработката на краткосрочните цели трябва да бъде внимателно обмислена. Така например, ако основните инвестиции в първите няколко години от прехода към екологоикономическа устойчивост не бъдат съобразени с възможностите на природата и нуждите на прехода, то това може да повлияе отрицателно и върху дългосрочната геоекологична линия на поведение на обществото.

За да бъдат постигнати набелязаните цели, държавните институции трябва да решат множество разнообразни задачи: реструктуризация на икономиката, намаляване ресурсо- и енергоемкостта на производството, укрепване на законодателната база на прехода към устойчиво развитие, повишаване екологичното съзнание на населението, осигуряване на средства за фундаментални научно-екологични изследвания и др.

За достигането на устойчиво развитие е необходима екологична политика, оперираща с широк диапазон от инструменти, които могат да бъдат обединени в две групи: правно-административни и икономически. Основна черта на първите е тенденцията към ограничаване свободата на избор на субекта, осъществяващ екологоемък вид дейност, чрез различни по своята функция и обем санкции. Политиката на санкциониране в страните от Източна Европа се отличава с много недостатъци като прекомерна либералност, недопустима териториална унификация на стандартите, слаб контрол, недостатъчен обем на глобите, разсрочване на плащанията и др.

Икономическите инструменти оказват влияние върху оценката на изгодата и издръжките при наличие на алтернативни варианти в процеса на приемане на управленчески стопански решения. Основна тяхна черта е

свободата на избор на поведение сред субектите в икономическото пространство. В страните от Източна Европа главно място заемат субсидиите (дотации, преференциални кредити, данъчни облекчения и др.). Сред тях обаче единствено капиталовложенията, отделяни за природозащитни съоръжения, както и целевите инвестиции за развитие на природозащитните технологии, са способни да дават, макар и невинаги, оптимален екологичен ефект.

Н. F r e n c h (1990) от Института World Watch предлага въвеждането на експериментална основа в страните от Източна Европа на екологичен налог. Към такава гледна точка се придържа и В. М а н у с о в (1991). D. F a i g t a n (1992) обаче е на мнение, че изключително голямото разнообразие от рискове прави тази стратегия съмнителна в близко бъдеще. Сред инструментите, които оптимизират екологичната политика в някои западни страни, особено място заемат т. нар. „разрешителни пазари“. Чрез тях се лимитира и заплаща обемът на емисиите от всяко замърсяващо предприятие до общия им обем, деклариран от съответната държава в регионален или глобален мащаб. Тяхното използване в нашия регион засега е трудно осъществимо, но е достатъчно перспективно от гледна точка на адаптацията към новите социално-икономически условия.

Б. З и м и н и С. О д е с с е р (1991) отделят три етапа на екологичната политика. Първият има местен характер. Във втория етап мерките за защита на средата придобиват общонационален характер. Този етап авторите разделят на две фази: 1. Дисперсна, при която преобладават процесите на разсейване на емисиите по максимално голяма територия. Повечето от развитите страни са преминали тази фаза още преди 30—40 години. 2. Втората фаза, започнала в края на 60-те години, а в някои страни и по-късно, е фаза на активно строителство на пречиствателни съоръжения, т. е. фаза на своеобразна концентрация на отпадъците в отделни точки. Трябва да се отбележи, че тази фаза е характерна именно за страните от Източна Европа. Третият етап предполага не само прекратяване на замърсяването на средата, но се отличава с провеждането на политика на масово възстановяване на възобновимите видове ресурси и възвръщане първоначалната чистота на природните обекти. Преходът към екологично ориентирано стопанство се осъществява чрез интензивно развитие на отрасли, свързани с утилизацията на промишлените отпадъци и бързото нарастване ролята на безотпадъчните технологии. Този най-прогресивен трети етап днес е реално достижим само за някои развити страни от Запада, имащи традиции в опазването на природната среда, като Германия, скандинавските страни, Австрия, Япония и други.

УСЛОВИЯ, ФАКТОРИ И ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ПРЕХОДА КЪМ ЕКОЛОГО-ИКОНОМИЧЕСКА УСТОЙЧИВОСТ В СТРАНИТЕ ОТ ИЗТОЧНА ЕВРОПА

Успехът на прехода към устойчиво развитие зависи от конкретното съчетание на съществуващите природни условия, социално-икономически фактори и научно-технически предпоставки. В зависимост от спецификата на своето влияние те могат да оказват задържащо или стимулиращо въздействие върху прехода към еколого-икономическа устойчивост в страните от региона.

П р и р о д н и у с л о в и я. Влошаването на качеството на природната среда стимулира търсенето на принципно нови пътища за по-нататъш-

но развитие в региона. До неотдавна се смяташе, че природата винаги е в състояние да неутрализира последиците от антропогенната дейност. Днес несъстоятелността на такова твърдение е очевидна. Природо-ресурсните лимити на съвременното развитие ограничават възможностите на чисто икономическите теории, които така дълго и надеждно служиха на интересите на промишлено развитите страни.

Основен лимит на екстензивното икономическо развитие е достигането на пределна екологична емкост в страните, регионите и планетата като цяло. Екологичната емкост зависи преди всичко от територията (акваторията) на географските обекти, която става все по-ценен ресурс на общественото развитие. В миналото за големите държави, отличаващи се с висока екологична емкост на територията, е характерна специфична геоекологична линия на поведение, която според Б. З и м и н и С. О д е с с е р (1991) може да бъде наречена „еуфория на безкрайното пространство“. Това е една от причините по-малките държави първи и много по-активно да се заемат с решаването на екологичните проблеми в регионален и глобален мащаб. В края на XX век отношението към екологичната емкост на територията, акваторията или геоторията (А л а е в, 1983) се проявява на качествено ново, глобално ниво, което все повече намалява разликите в геоекологичното поведение между малките и големите държави.

В по-конкретен план в страните от източноевропейския регион основните процеси, които предизвикват ново отношение към екологичните проблеми и стимулират прехода към устойчиво развитие, са влошаването на качеството на въздуха, водата, почвената и растителната покривка. Така например, по данни на Европейската програма за мониторинг на околната среда, общите отложения на атмосферна сяра средно на единица площ в Чехия са 6 пъти повече от средноевропейските, в Полша и Словакия — 4 пъти, в Унгария — 3 пъти, в България и европейската част на бившия СССР — 2 пъти.

Регионът изпитва остър недостиг на чиста вода. В Чехия и Словакия само 40% от използваните в промишлеността води се пречисват в достатъчна степен. 35% от промишлените предприятия в Полша въобще не пречистват отпадъчните води (Ф р е н ч, 1992б). Само една от 13-те най-големи реки в България може да се смята за относително чиста. В някои промишлени райони на Източна Европа водата вече се характеризира с такива свойства, че е невъзможно даже нейното промишлено използване.

Основен индикатор за достигането на пределна екологична емкост в страните от региона е състоянието на горската растителност. Според последната оценка на Икономическата комисия на ООН 71% от чешките и словашките, 52% от естонските, 49% от полските, 43% от българските, 32% от югославските и 22% от унгарските гори страдат от атмосферното замърсяване (Ф р е н ч, 1992а).

Рязкото влошаване на състоянието на природната и жизнената среда води до понижаване на социално-икономическата ефективност от общественото производство. Пределната териториална концентрация на промишлени мощности понякога придобива дори абсурдни измерения. Така например в Катовице, Южна Полша, влаковете са принудени да намаляват скоростта в някои участъци заради корозията на железопътните релси, предизвикана от повишената киселинност на средата.

А. Г о л у б (1991) оценява преките икономически издръжки, предизвикани от замърсяването на околната среда, между 10 и 15% от националния доход на бившия Съветски съюз. Деградацията на природата струва на полската икономика около 10—20% от националния ѝ доход, а на чешката

и словашката — 5—7% (XX век: последни е . . . , 1992). Сумата, необходима за намаляване негативните тенденции в състоянието на полската природа, трябва да бъде 10—12% от общия обем капиталовложения до 2010 г. Днес тя не надвишава 7% (Ковалец, 1989). В бишата ЧСФР специалистите предполагат, че само за контрол над замърсяването на околната среда през следващите 15 години ще са нужни не по-малко от 24 млрд. долара (Френч 1992б).

Социално-икономически фактори. В зависимост от конкретната си проява те оказват разнопосочно влияние върху прехода към еколого-икономическа устойчивост. В Източна Европа някои от тях (преструктурирането на икономиката, общественото мнение, поетите международни ангажменти и др.) стимулират този преход, а други (социалните издръжки, недостигът на средства) го задържат.

Някои изследователи смятат, че ситуацията в страните от региона е аналогична с тази в развиващите се страни и стратегията на прехода би трябвало да взаимства техния опит. Според нас някои сходства на проблемите, стоящи пред тези два различни типа държави, не са достатъчни, за да се съгласим с такъв краен извод. Много по-реална е констатацията, че източно-европейските страни, макар и с известно изоставане, следват западния модел екологична политика. Такова мнение изразява D. F a i r t a n (1992), според когото страните от региона имат по-големи възможности и желание да се сравняват, със страните от Запада, отколкото с Юга. Още по-прагматична оценка дава X. Ф р е н ч (1992б). Според него Източна Европа има уникалната възможност да избере най-доброто от световния опит в решаването на природозащитните проблеми.

Устойчивото развитие изисква преди всичко промяна в структурата на възпроизводство с цел намаляване на неговата ресурсо- и енергоемкост, защото развитие, основано на бързото изтощаване на природните ресурси, не може да бъде устойчиво нито от екологична, нито от икономическа гледна точка. Съкращаването на промишленото използване на първични ресурси изисква технологични иновации в кратко- и средносрочна перспектива, което ще доведе до преустройство в икономиката. Много замърсяващи предприятия ще бъдат закрити по чисто икономически причини в процеса на прехода към постиндустриална икономика, ориентирана към потребителската и обслужващата сфера. Целенасочените усилия за замяна на остарялото оборудване в съчетание с внедряването на съвременни технологии могат да осигурят още по-голям екологичен ефект. За да се постигне това в страните от региона, още сега е необходимо да се ранжира производството според степента на неговата социално-икономическа значимост и екологична опасност с цел приемане на неотложни мерки.

В Източна Европа, осъществяваща преход от държавно контролирана планова икономика към либерална демокрация, става очевидна необходимостта от създаване на условия за конкуренция и заинтересованост, от въвеждане на пазарни механизми. Това предизвика всеобща еуфория и представа за пазарната икономика в качеството на панацея от всички беди. Преходът към пазарни отношения в региона е действително неизбежен. Обаче, както отбелязват А. К и н г и Б. Ш н а й д е р (1991), днес страните, предприемащи усилия за преход към пазарни отношения, трябва да осъзнаят както преимуществата, така и ограничеността на пазарните механизми. Осъществяващият се преход се съпровожда от редица положителни моменти в сферата на екологията. Механизмите на открита конкуренция демонстрират своята висока жизнеспособност както в макро-, така и в микроикономически план. От социална гледна точка пазарните отношения позволяват

едновременно реализиране интелектуалния потенциал на човека и удовлетворяване на неговите нужди.

И все пак пазарът съвсем не е панацея от всички беди. Той е действително изключително възприемчив механизъм за реагиране и на най-незначителните конюнктурни промени, но едва ли може да бъде надежден компас при решаването на глобални проблеми, които изискват дългосрочен стратегически подход. Пазарните механизми са трудно приспособими към вземане на решения, засягащи интересите на бъдещите поколения по отношение на ресурсите, имащи статус на общочовешко достойние. Именно поради това се налага изводът, че пазарните отношения могат да дадат невярно направление, ако бъдат използвани в качеството на единствен ориентир при решаването на дългосрочни задачи, и в частност — при прехода към еколого-икономическа устойчивост на обществото. В условията на дисбаланс на стопанството в разглеждания регион пазарът може да увеличи антропогенното натоварване върху природната среда и да доведе до деградация и бързо изтощаване на природните ресурси, необходими за бъдещото развитие.

Устойчиво общество не може да възникне в рамките на икономика, опираща се единствено на действието на пазарните сили. Затова днес все по-дискусионен става въпросът за ролята на държавата в преходния период. Опитът на Изтока и Запада показва, че идеологическите крайности не могат да дадат оптимални условия за развитие. В този контекст страните от Източна Европа не трябва да заменят един краен подход с друг. Даже правителствата, които декларират най-ревностна поддръжка на частната инициатива, признават необходимостта от определяне на граници, в които е допустимо действието на пазарните сили. Неокласическата теория, доминираща на Запад, също коригира своето отношение към природните ресурси и екологичните издръжки в процеса на общественото производство.

Във връзка с гореизложеното се налага изводът, че пазарът трябва да носи и екологична отговорност. По наше мнение рационалните екологични параметри на пазара в преходния период могат да бъдат определени само от държавата, а ефективността на прехода към устойчиво развитие до голяма степен ще зависи от относителната сила на държавните институции. Само с помощта на държавните органи, коригирани от общественото мнение и използващи пазарните механизми като един от инструментите на своята политика, страните от региона имат реални шансове за изход от общата социално-икономическа и екологична криза. Опитът на развитите страни показва, че пазарният инструментариум трябва да се съчетава с оптимална система на държавно регулиране. Затова източноевропейските страни трябва да разчитат на комбинация от административни и пазарни механизми, при това с приоритет на първите. Ролята на вторите трябва да нараства в по-дългосрочна перспектива.

Успешното решаване на екологичните проблеми зависи от хода на политическите и икономическите реформи в страните от региона. В същото време тези реформи предизвикват изключителни по своите мащаби социално-икономически сътресения, чиито непредсказуеми последици принуждават правителствата им да забавят реформите. Преходът към пазарна икономика по всяка вероятност ще доведе редица източноевропейски райони на тежката промишленост до състоянието на старопромишлените райони в Западна Европа. По всичко личи, че общата криза препятства целенасочената реструктуризация на стопанството. Засега е налице само силно свиване на нерентабилните отрасли.

Редица експерти от световните екологични организации смятат, че страните от Източна Европа биха могли да се възползват от прехода и да не копират Запада по пътя на безмисленото натрупване на материални блага и внимателно да се отнесат към проблема за намиране на оптималното съотношение между достатъчното и излишното. Реалността в региона обаче е съвсем друга — населението и неговите лидери твърдо декларират стремежа си да достигнат западните жизнени стандарти, което рязко би увеличило екологичните издръжки на прехода.

С особен статус в прехода към устойчиво развитие се ползва т. нар. „зелено движение“. Самата концепция за устойчивост в развитието е провъзгласена за първи път именно от неправителствени организации, занимаващи се с проблемите на околната среда. Първите техни екологични акции се провеждат с реалистични лозунги. Напоследък обаче много от зелените инициативи се характеризират със сляп фанатизъм, зад който често се крие отрицателно отношение към реалните интереси на обществото като цяло. Идеологията на нетърпим екологизъм, която справедливо бихме определили като екологичен тоталитаризъм и дори тероризъм, при оценката на антропогенната дейност изтъква на преден план не здравето и благополучието на човечеството, а благосъстоянието на природата. Разглеждайки догмите на такова „екологично съзнание“, Ю. П о н о м а р е в (1990) например отбелязва, че единственият радикален начин за такова опазване на природата е унищожаването на самото човечество!

Остротата на екологичните проблеми в страните от региона предизвиква масово движение на природозащитниците. Само за няколко години в новите условия то се оформя организационно и излиза на политическата сцена. „Зелената идея“ бързо става модна и придобива твърд политически отенък. Новите партии бързо откриват, че екологичната тема носи голям брой гласове на изборите. Днес е трудно да се определят ролята и значението на екологичните движения в процеса на преход към устойчиво развитие в региона. Като цяло тяхната дейност е полезна, макар че понякога води до отвлечане вниманието на обществеността при решаването на дългосрочни екологични задачи. Типичен пример за това е твърдата им позиция по отношение на ядрената енергетика, чиято екологична ефективност и особено технологичните възможности за повишаването ѝ са много по-големи в сравнение с топлоелектрическите централи (Р у с е в, 1993а).

Освен фундамент на прехода към устойчиво еколого-икономическо развитие е законът. Само солидната законова система може да бъде реален фактор за интеграцията между природата и обществото, и гаранция за необратимостта на прехода. Може да се каже, че страните от Източна Европа разполагат със значителна екологична законодателна база. В края на 80-те години в повечето от тях са приети нови природозащитни закони, до голяма степен покриващи някои юридически недостатъци и привеждащи екологичната политика в региона в съответствие с новите реалности в Европа и света. Като цяло се налага изводът, че достигнатото законодателно ниво стимулира прехода към еколого-икономическа устойчивост в региона. Ефектът от екологичните закони обаче е твърде зависим от степента на тяхното съчетание с икономическите инструменти на екологичната политика, чието използване в Източна Европа е все още крайно неефективно.

Сред социално-икономическите фактори, стимулиращи прехода към еколого-икономическа устойчивост, особено място заемат международните задължения в областта на опазването на природната среда. Съвременните промени в политическата карта на континента предизвикват диференциация в международните екологични отношения. Това е свързано с появата на

нови политически субекти вследствие разпадането на федерално устроените държави. Логично е да се предположи, че в този процес някога вътрешните екологични проблеми ще получат международен статус, а новите политически граници ще предизвикат и необходимостта от тяхната нова екологична интерпретация. Намалването на средния териториален потенциал на източноевропейските страни силно лимитира техните възможности за самостоятелно решаване на екологичните проблеми. Във връзка с това особено внимание трябва да се отдели на политико-географските аспекти на екологичната взаимна зависимост, обусловена от единството на природната среда в регионален и планетарен мащаб. Тя засяга такива въпроси като общност на екологичното пространство, екологична национална безопасност и сътрудничество, екологични противоречия и конфликти и др. (Р у с е в, 1993б). Екологичните лимити на глобалния преход към устойчиво развитие изискват ефективни международни механизми в областта на ограничаването на трансграничното замърсяване на природата. Макар и опитът от последните десетилетия не е твърде оптимистичен, може да се твърди, че решаването на този въпрос вече придобива първостепенно международно значение. Поради конюнктурни проблеми, свързани с прехода към новите социално-икономически реалности, страните от Източна Европа засега не могат да се обвързват с обещания за значителни съкращения на вредните емисии. Това е възможно единствено благодарение на стагнацията, обхванала тежката промишленост и рязкото съкращаване на производството. Така например, за периода 1987—1990 г. общият обем на емисиите на CO_2 в региона намалява с 28%. В републиките от бившия СССР аналогичен процес се наблюдава след 1989 г., благодарение на което емисиите през 1990 г. намаляват с 4%, а през 1991 г. — с още 5%. Развитието на тази тенденция може да позволи съкращаване на емисиите на CO_2 към средата на 90-те години с около 30% (X X век: п о с л е д н ы е . . . , 1992). Въпреки това без строги мерки по реализацията на редица постигнати екологични съглашения състоянието на природата ще продължи да се влошава както в регионален, така и в глобален мащаб. Без съмнение е нужна принципно нова стратегия в съгласуването на международни мерки за глобален екологичен мониторинг. Трябва обаче да се съгласим с А. К и н г и Б. Ш н а й д е р (1991), че съществуващите днес международни структури не са достатъчно ефективни и няма да могат да овладеят негативните екологични тенденции. Създадената в следвоенните години ООН и нейните специализирани учреждения са предназначени за функциониране в много по-елементарни условия и все по-малко отговарят на изискванията на бързопроменящите се реалности. Глобалните проблеми, стоящи пред човечеството, изискват реконструиране на ООН, преразпределяне функциите между нейните учреждения, а също така и формулиране на нови приоритети в тяхната дейност.

Н а у ч н о - т е х н и ч е с к и п р е д п о с т а в к и. Сред най-важните предпоставки за прехода към еколого-икономическа устойчивост се откроява нивото на фундаменталното и приложното научно-техническо осигуряване на общественото развитие. Днес този преход е немислим без интензификация на научните изследвания в областта на екологията.

Няма друг вид човешка дейност, която да се е развивала с такива темпове през XX век, както науката. Броят на учените например нараства 3 пъти по-бързо, отколкото населението, и 2 пъти по-бързо в сравнение с темповете на световната икономика (Б р а у н, В о л ь ф, 1989). Съвременната наука става индустрия за открития и мощен стимул за развитието на техниката. Под влияние на НТП в структурата на стопанството стават значителни промени като например намаляване относителната роля на енерго-

и ресурсоемки отрасли и бързото увеличаване дела на нетрадиционните наукоемки отрасли. Независимо от този впечатляващ прогрес обаче глобалните проблеми на нашето съвремие поставят въпроса за адекватността на съвременните научни усилия. Все още основната цел на науката е обслужването на прогресивното нарастване на производството на стоки и услуги. Едва в последно време някои нейни клонове възприемат като своя основна задача стабилизацията на общественото развитие. Съществуващите изследвания в тази област съвсем не са достатъчни да се осигури научният фундамент на глобалния преход към устойчиво еколого-икономическо развитие. За съжаление все още те се отличават с тясна дисциплинарна специализация, регионална раздробеност и отсъствие на дългосрочна стратегия и финансиране.

Тук е мястото, където трябва да се подчертае ролята и големият шанс на географията да се утвърди като универсална наука за изследване глобалните проблеми на общественото развитие, като наука, боравеща с всеобщ, междудисциплинарен метод на изследване на геосферата. Според руския академик Б. К е д р о в (1987) той може да се нарече „геометод“, като частичката „гео“ означава връзка на вещите и явленията в пространството. В този смисъл може да се твърди, че основните глобални проблеми са дълбоко географски в своята същност, тъй като се формират от частните регионални проблеми. Механизмът на тяхното решаване е скрит в спецификата на конкретните страни и райони и остава по същество регионален.

С известна условност може да се твърди, че фундаменталните геоекологични изследвания в страните от Източна Европа като цяло създават благоприятни предпоставки за прехода към устойчиво развитие, а в някои отношения дори превъзхождат редица високоразвити страни от Запада. Що се отнася до приложните научно-технически аспекти, то в тази област се наблюдава значително изоставане, което е следствие на комплекс от причини. Главната от тях е общото технологично изоставане. Във връзка с това трябва да се отбележи, че докато в повечето развити страни преобладава т. нар. „пети технологичен тип“ (компютъризация на технологиите, висок относителен дял на енерго- и ресурсоспестяващи методи на производство и т. н.), то страните от Източна Европа тепърва осъществяват преход от „трети“ към „четвърти“ технологичен тип (частична автоматизация, автомобилизация и т. н.) (М а н у с о в, 1991).

В днешно време, в условията на остър бюджетен дефицит в страните от Източна Европа, бъдещето на научното осигуряване на прехода към устойчиво развитие е под съмнение, тъй като приоритет придобиват не дългосрочните фундаментални стратегии, а конюнктурните нужди на обществото.

* * *

В заключение е необходимо да се подчертае, че засега в страните от региона съществуват сериозни проблеми, обусловени от несъвместимостта на целите на устойчивото развитие със социално-икономическите и политическите реалности в Източна Европа. За съжаление провежданите икономически реформи не съдържат достатъчно ясно деклариране на принципите на устойчивото развитие, а опазването на околната среда се разглежда като периферен въпрос. Често дори се изказва мнение, че икономическите реформи трябва да предхождат решаването на екологичните проблеми, а преходът към еколого-икономическа устойчивост трябва да бъде отложен до момента, в който обществото може да си го позволи. Според автора на това изследване такава позиция само би увеличила бъдещата цена на прехода.

Екологичната криза трябва да се разглежда като една от първопричините за общата криза в страните от региона, а не като периферен въпрос. Още повече, че концепцията за устойчиво развитие може да служи и като интегрална цел в процеса на решаване на главните задачи на преходния период: демократизация, реструктуризация на икономиката, въвеждане на пазарни механизми, децентрализация на управлението, приватизация и други.

ЛИТЕРАТУРА

- Алаев, Э. Социально-экономическая география. М., 1983.
- Браун Л., Э. Вольф. В направлении устойчивого развития. — В: Мир 80-х годов — сборник обзорных статей из ежегодников „A World Watch Institute“. М., 1989.
- Голуб, А. Эколого-экономические проблемы развития СССР в условиях становления рыночной экономики. — В: География мирового хозяйства. Глобальные проблемы современности. М. 1991.
- Зимин, Б., С. Одессер. Введение. — В: География мирового хозяйства. Глобальные проблемы современности. М., 1991.
- Кедров, Б. О методе как особом способе познания. — В: География в системе наук. Л., 1987.
- Кинг, А., Б. Шнайдер. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба. М., 1991.
- Ковалец, М. Характеристика состояния экологических проблем в Польше. — В: Экологическая политика социалистических стран: социально-экономический аспект, часть II. М., 1989.
- Манусов, В. Экологическая обстановка в Восточной Европе. — В: География мирового хозяйства. Глобальные проблемы современности. М., 1991.
- Пономарев, Ю. Современные догмы экологического сознания. — В: История взаимодействия общества и природы: факты и концепции. М., 1990.
- Русев, М. Экологични аспекти на електроенергетиката в Източна Европа. — Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“, кн. 2 — География, т. 86, 1993а.
- Русев, М. Экология и геополитически реалиности в Европа. — Военен журнал, кн. 6, 1993б.
- Ушкалов, И. Социалистические страны в решении глобальных экологических проблем. — В: Экологическая политика социалистических стран: социально-экономический аспект, част I. М., 1989.
- Френч, Х. За чистоту воздуха. — В: XX век: последние 10 лет. Сборник статей из ежегодников State of the World. М., 1992а.
- Френч, Х. Оздоровление окружающей среды в странах Восточной Европы и в СССР. — В: XX век: последние 10 лет. Сборник статей из ежегодников State of the World, М., 1992б.
- *** XX век: последние 10 лет. Сборник статей из ежегодников State of the World. М., 1992.
- Fairman, D. Institutionalizing Environmental Impact Assessment in Eastern Europe and the former USSR. 1992.
- Egensch, H. Green Revolutions: Environmental Reconstruction in Eastern Europe and Soviet Union Worldwatch Paper 99. Washington; 1990.
- Meadows, D. Die neuen Gassenzen des Wachstums. Stuttgart, 1992.

СУ „Св. Климент Охридски“

PROBLEMS DURING TRANSITION TO SUSTAINABLE ECOLOGO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE EAST-EUROPEAN COUNTRIES

M. Russev

(S u m m a r y)

Against the background of the general socio-economic crisis in the region of East Europe, it is tremendously important to analyse the causes, having brought about the ecological crisis in the East European countries and to trace out the ways that will help to overcome

it. The ecological conditions in the former socialist countries from Europe might improve if only a consistent policy, based on the concept of sustainable ecologo-economic development is pursued.

A fundamental principle, underlying the sustainable development, is the coordination of the rates and scale of growth in the production and service sectors, on the one hand, with those of finding solutions to the environmental problems, on the other. The sustainable development aims primarily to restore the dynamic balance between society and nature. To achieve this goal a large number of diverse tasks have to be fulfilled such as economic restructuring, stabilization of the legislative system, provision of research grants, etc. The sustainable development needs an ecological policy, operating with various instruments, which can be classed in two major groups: legal-administrative and economic.

The successful transition to sustainable ecologo-economic development depends on the specific combinations of the existing natural and socio-economic factors with the scientific-technological progress. Owing to their characteristic features, which are different in each of the East-European countries, they can either impede or stimulate the process of transition.

At present, there are serious problems, arising from the incompatibility of the principles, goals and tasks of sustainable development and the socio-economic and political conditions in the region. The idea of sustainable development has to play an integrating role in carrying out the most urgent tasks during the period of transition.

Finally, the article emphasizes once again that the ecological problems in the East-European countries can be solved by means of a persistent policy, based on the conception of sustainable ecologoeconomic development. It defines its principles, tasks, aims and instruments and treats the natural, socio-economic and scientific-technological conditions which hamper or encourage the transition to ecologo-economic stability in the region.